

Colecție coordonată de Pr. Cătălin Pălimaru

Copertă: Ovidiu Muraru
Tehnoredactare Pr. Eugen Mera
Corectură: Monica Felecan
Lectură: Pr. Cătălin Pălimaru
Ilustrația copertei: Marius Dan Ghenescu

Volum tradus după George A. Maloney SJ., *Russian Hesychasm. The spirituality of Nil Sorskij*, De Gruyter Mouton, Reprint 2019, ed. Edition.

Editura Renașterea, 2022
Piața Avram Iancu, nr. 18
RO-400117, Cluj-Napoca
Tel/fax: 0264/599649
E-mail: editura_renasterea@yahoo.com
Website: <http://www.renasterea-cluj.ro>

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
MALONEY, GEORGE A.

Isihasmul rus: spiritualitatea Sfântului Nil Sorski / George A. Maloney; trad. din lb. engleză de Emil M. Mărginean. - Cluj-Napoca: Renașterea, 2022

Conține bibliografie
ISBN 978-606-607-395-0

I. Mărginean, Emil Mircea (trad.)

George A. Maloney

ISIHASMUL RUS
Spiritualitatea Sfântului Nil Sorski

*Tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreașfințitului Părinte*

ANDREI

*Arhiepiscopul Vadului, Feleacului și Clujului,
și Mitropolitul Clujului, Maramureșului și Sălajului*

Traducere din limba engleză de Emil M. Mărginean

EDITURA RENAȘTEREA
2022

CUPRINS

Introducere	11
Abrevieri	23

PARTEA I

I O națiune în mișcare	23
A. Dezvoltările istorice și intelectuale ale vremii	23
B. Monahismul din acea vreme	33
II Biografia Sfântului Nil	45

PARTEA A DOUA
SPIRITUALITATEA SFÂNTULUI NIL SORSKI

I Idealul ascetic	71
A. Scopul vieții	71
B. Scrierile sfinte, îndrumar spre desăvârșire	76

C. Importanța scrierilor
dumnezeiești

We know
books

80

D. Îndrumătorul duhovnicesc,
starețul

91

E. Studiul individual și spiritul
critic

93

II Călea de întoarcere spre Dumnezeu

111

A. Nevoința desăvârșirii:
o luptă lăuntrică

111

B. Psihologia gândurilor

120

1. *Apariția gândului-imagie*

122

2. *Împreună-vorbirea cu gândul*

123

3. *Învoirea*

124

4. *Robirea*

125

5. *Patima*

126

C. Analiza celor opt surse ale patimilor

127

1. *Îmbuibarea pântecelui*

131

2. *Desfrânarea*

138

3. *Iubirea de arginți*

144

4. *Mânia*

146

5. *Întristarea*

149

6. *Akedia*

153

7. *Slava deșartă*

156

8. *Mândria*

159

III Isihasmul Sfântului Nil

165

A. Despre isihasm în general

165

B. Curăția inimii și „nepsis”

la Sf. Nil Sorski

178

1. *Singurătate și tăcere*

179

2. *Golirea minții de gânduri:*

apostasis noimaton

184

3. *Isibia*

190

4. *Vigilența și trezvia (nepsis)*

și păzirea poruncilor

194

C. Penthos

204

1. *Gândul la moarte și la judecată*

205

2. *Darul lacrimilor*

209

D. Rugăciunea lui Iisus

223

1. *Mijloc pentru a înfrunța gândurile*

rele și a dobândi curăția inimii

227

2. *Pregătirea pentru „contemplarea infuzată”*

236

E. Calitatea Sfântului Nil de isihast

241

IV Practicile exterioare

247

A. Ținerea rânduielilor

247

B. Sărăcia

259

C. Munca

264

D. Apostolatul

269

V Izvoarele învățaturii Sfântului Nil

289

A. Părinții citați de Sf. Nil	291
B. Problema textelor folosite de Sf. Nil	294
C. Dependența de sursele sale	302
D. Independența în folosirea scrierilor patristice	325
VI Influența Sfântului Nil asupra contemporanilor săi	333
Epilog	403

Anexa I

Scrisoarea I	411
Scrisoarea II	419
Scrisoarea III	426
Scrisoarea IV	433
Scrisoarea V	444
Scrisoarea VI	445
Scrisoarea VII	446
Scrisoarea VIII	448
Scrisoarea IX	451
Scrisoare către un frate dintr-o țară din Răsărit: Casian	454

Anexa II

Metoda isihastă	457
Surse	475
Ediții ale scrierilor Sfântului Nil Sorski consultate	475
Traduceri	477
Alte surse consultate pe această temă	477

PARTEA ÎNTÂI

I
O NAȚIUNE ÎN MIȘCAREA. DEZVOLTĂRILE ISTORICE
ȘI INTELECTUALE ALE VREMII

Epoca în care a trăit Nil Sorski, a doua jumătate a secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, a fost una a neliniștii. Rusia din acea vreme părea un uriaș adormit care se trezea, îndepărtând încet amorteala somnului greu de secole. Aceasta își dădea seama tot mai mult de potențialul său sub puternica conducere autocratică a prinților de la Moscova. În 1480, Khan Akhmad și-a retras Hoarda de Aur de pe malurile râului Ugra, iar dominația mongolă s-a încheiat în mod oficial. Sub mongoli, Rusia fusese împărțită în numeroase mici principate conduse de prinți feudali. Sfârșitul secolului al XV-lea a cunoscut primul stat autocratic central alcătuit din diferitele principate. Nu a fost o schimbare bruscă sau o revoluție, ci o treptată înghițire a proprietăților private ale micilor prinți și boieri de către Marele Prinț. Nu a fost un proces pașnic și dorit de toată lumea, mai ales de aristocrați. După ani de violență și intrigi, unul câte

unul, micile regatele au fost înghițite, lăsând alternativa unei relocări lângă Marele Prinț la Moscova sau fuga în Lituania. Boierii îi priveau pe noii conducători precum „capitaliștii ruinați îi privesc pe fiii unui magnat înstărit în mâinile cărora a ajuns bogăția lor ancestrală”⁹.

Clasa nobilă, care a așteptat întotdeauna sprijinul din partea Bisericii, vede acum Biserica sprijinindu-l puternic pe Marele Prinț autocrat, încurajându-l și binecuvântându-l, chiar și în cele mai îndoielnice fapte ale sale. În 1453, Bizanțul a fost cucerit de turci. A doua Roma căzuse la doar cinci ani după ce a semnat reconcilierea cu Prima Romă în Sinodul de la Florența. După ce și-a învățat bine lecția de la mentorul ei, în special în relațiile cu statul, Biserica Rusă nu a ezitat să se supună puterii absolutismului moscovit, oferindu-și influența pentru a susține ambițiile Marelui Prinț. Nu se putea ca acest lucru să nu provoace multe conflicte în structurile sale, împreună cu o reacție fierbinte împotriva formulilor religioase și a ritualismelor care s-au dezvoltat în acest timp și care înlocuiau adevărata evlavie religioasă.

Sub domnia lui Ivan al III-lea și a lui Vasili al III-lea, statul moscovit și-a lărgit continuu frontierele. Pe acest fond politic de transformare explozivă într-un stat autocratic, situația religioasă și intelectuală prezintă o imagine tragică. Nu existau școli, nici măcar cele elementare. Nu există vreun document timpuriu care să indice existența lor. Informațiile menționează doar profesori privați, dar nu și orga-

⁹ V. O. KLJUČEVSKIJ, *Bojarskaja дума древней Руси* (St. Petersburg, 1919), p. 270.

nizații școlare¹⁰. Arhiepiscopul Ghenadie de Novgorod îi scrie mitropolitului Simeon din Moscova (1495-1511) despre ignoranța totală și analfabetismul preoților săi: „Îl respect pe Conducător pentru aceasta, pentru că a ordonat construirea școlilor; prin inteligența și constrângerile sale și binecuvântarea voastră, problema a fost îmbunătățită. Ar trebui, cinstite Domn și Părinte, să cereți nobililor noștri prinți să construiască o școală. V-aș sfătui să fie una în care aceștia sunt învățați abc-ul și apoi o școală pentru predarea citirii psaltirii. Dacă învață aceasta, atunci pot citi toate cărțile.”¹¹ Sfaturile sale se pare că nu au fost ascultate, pentru că, 50 de ani mai târziu, în faimosul Sinod al celor 100 de capitale (*Stoglav*), părinții adunați se plâneau: „Îi învață pe elevi să citească într-o manieră prostescă”¹². „Candidații pentru treapta diaconiei sau a preoției nu știu să citească... Când episcopii îi întreabă pe candidați de ce nu pot citi, aceștia vin cu un răspuns: «Învățăm de la părinții noștri sau de la mai marii noștri, dar nu avem unde să mergem pentru a învăța mai multe; atât cât știu părinții și mai marii noștri, atât ne învață și pe noi...» Dar părinții și mai marii lor știu foarte puțin, nu cunosc bine nici măcar Scripturile, pentru că nu au învățat niciodată”¹³.

Astfel, preoții de parohie erau cei care puteau influența nivelul religios-intelectual al societății, dar fap-

¹⁰ GOLUBINSKIJ, E., *Istorija russoj cerkvi*, ed a 2-a, (Moscova, 1901), I, 1, p. 721.

¹¹ AI, I (St. Petersburg, 1841), nr. 104, p. 147.

¹² *Stoglav*, 3rd ed. (Kazan, 1911), cap. 5, q. 6, p. 27.

¹³ *Ibid.*, cap. 25, p. 59.

ULBRIȘ | We know books

tul că erau incapabili să-și îndeplinească sarcina este mult prea evident. La *Stoglav* se zugrăvește imaginea preoților vremii: „Preoții și alți slujitori ai bisericii sunt întotdeauna beți și stau fără frică și se ceartă și din gura lor ies tot felul de lucruri. Preoții din biserică se bat între ei.”¹⁴ Sinodul prevede că preoții și diaconii nu trebuie să fie beți când vin la biserică lui Dumnezeu și, în timp ce cântă, trebuie să stea ordonați și să nu se „bată și să se lupte între ei sau să folosească un limbaj urât, lovindu-se până la vărsarea de sânge”¹⁵.

Mitropolitul Daniil rezumă această situație întâlnită în rândurile preoților de parohie din timpul său (1523-1539): „Toți păstorii noștri, nu doar din sate, ci și preoții de orașe, de-abia știu să citească, nu prea sunt educați și, în general, sunt destul de ignorați... Ei nu înțeleg ce trebuie să facă, nici credința pe care trebuie să o transmită oamenilor, nici măcar sfintele taine. Pe de altă parte, sunt în general oameni săraci, teribil de nevoiași, mereu dependenți de enoriașii lor... Ce am putea aștepta de la astfel de păstori?”¹⁶

S-a spus adesea că Dumnezeiasca Liturghie, adusă din Bizanț, a devenit cartea pentru omul obișnuit din Rusia. Aici, în multa grandoare, omul ar fi trebuit să vadă tainele credinței sale reactivate. Lecturile din Vechiul și Noul Testament ar fi trebuit să fie hrana lui zilnică. Din slujbele bisericești, acesta trebuia să învețe

¹⁴ *Ibid.*, cap. 5, q. 22, p. 33.

¹⁵ *Ibid.*, cap. 29, p. 62.

¹⁶ MAKARIJ (BULGAKOV), *Istoriya russkoj cerkvi*, ed. a 3-a. (Moscova), T. VIII, p. 337.

morala creștină și datoria lui față de semenii. Golubinskij afirmă: „Slujbele dumnezeiești din biserică nu erau pentru învățarea credinței de către cei neștiutori, ci pentru statornicirea ei de către cei care deja o cunoșteau; nu erau menite să fie o pregătire a oamenilor sau un început al educației lor creștine, dimpotrivă, acestea necesită o pregătire excelentă și o cunoaștere științifică”¹⁷.

Ritualul slujbelor bisericești era departe de ce au raportat legații lui Vladimir în Bizanț, care au spus că nu știau, în timp ce participau la Liturghia bizantină, dacă erau „în cer sau pe pământ”¹⁸. Mitropolitul Fotie le scria preoților din Pskov în 1428: „Unii dintre voi îi smintesc pe oameni, îi smintiți în biserică prin nepăsarea voastră... nici măcar nu vă gândiți sau pur și simplu nu realizați că bisericile voastre sunt temple ale lui Dumnezeu”¹⁹.

¹⁷ GOLUBINSKIJ E., *op. cit.*, T. I, 1, p. 740. El adaugă un lucru important: „Singura școală pentru masele de analfabeți de la noi a fost Biserica și slujbele ei. Masele au găsit avantajele de a avea slujbele în limba lor. Dar aici trebuie să facem câteva observații pertinente. Limba noastră liturgică nu era limba rusă, ci limba bulgară. Adevărat, era apropiată de a noastră, dar nu era înțeleasă de masele de oameni, ci doar de învățați, așa cum se întâmplă și astăzi... Creștinii din Occident, precum germanii, știu că Latina nu era a lor și, prin urmare, erau forțați să studieze liturghia cu atenție”.

¹⁸ Cf. D. S. LIKHACHOV, *Provest' vremennyx let*, I, Academy of Sciences (Moscova, 1950), p. 274.

¹⁹ *Pamjatniki drevne russkago kanoničeskago prava*, ed. a 2-a, găsită în Russkaja istoričeskaja biblioteka, T. I, nr. 58, col. 494-496 (St. Petersburg, 1906-8).

Am văzut deja mai sus muștrările de la *Stoglav* față de bețiile preoților și ale diaconilor din biserică și față de certurile lor care ajungeau chiar până la sânge. Se mai adaugă despre mireni: „Ei stau fără teamă în cizmele lor grele, cu pălăriile pe cap și cu toiège în mâini, ca și cum ar fi în piață... vorbesc, se ceartă și pălăvrăgesc vrute și nevrute”²⁰. Fără a mai insista asupra vredniciei slujirii, Sinodul merge mai departe și arată că preoții sunt neglijenți și leneși, unii slujind doar o dată la cinci sau șase săptămâni, chiar la jumătate de an, alții o dată pe an, la hramul bisericii, deși aceștia „primesc salariu anual, bani pentru acatiste, pomeniri, sărbători, grâu pentru prescură, ceară pentru lumânări...”²¹.

Mitropolitul Alexei (1354-1378) se plângea de răceala mirenilor față de slujbele bisericești: „Veniți, participați la slujbele Bisericii. Nu spuneți că vă rugați singuri acasă. O astfel de rugăciune nu poate avea niciun folos fără rugăciunea din biserică...”²².

Din cauza analfabetismului aproape universal, religia a devenit pentru masele de oameni o înșiruire de ritualuri exterioare. Această exteriorizare a religiei apare devreme, deja în secolele XI și XII. Tendința de a sublinia latura rituală a religiei este întâlnită, de obicei, în orice societate semi-barbară. Nu trebuie să uităm niciodată faptul că creștinismul a fost importat în Rusia din Bizanț și din Bulgaria de preoți și episcopi străini și a fost impus prin convertiri în masă de către prinții

²⁰ *Stoglav*, cap. 5, q. 21, p. 33.

²¹ *Ibid.*, cap. 5, q. 30, p. 35.

²² MAKARIJ, *op. cit.*, T. V., p. 161.

conducători. Rusia nu a primit împreună cu creștinismul și cultura clasică a Bizanțului. Nu era nevoie ca rușii să învețe greaca pentru a accesa bogățiile ritului bizantin. „Oamenii din Occident, barbarii, cunoșteau latina și cultura latină. Slavii, convertiți de greci, nu aveau nevoie de limba greacă, deoarece aveau Biblia și slujbele bisericești în traduceri slavone. Rusia s-a hrănit duhovnicește dintr-o bibliotecă slavonă și a trăit vreme de secole din acest depozit provenit, în principal, din Bulgaria. Literatura slavonă a avut un caracter covârșitor de practic și didactic. Nu au fost trezite niciun fel de interese teoretice. Intellectul rus și-a încetinit dezvoltarea din cauza absenței ocaziilor de exersare”²³.

Regulile referitoare la zilele de post, la ce alimente erau permise în zilele de post, numărul de plecaciuni, fie ele simple închinăciuni sau metanii, erau, pentru majoritatea oamenilor, mai ușor de înțeles și mai inteligibile. Deja în secolul al XV-lea au fost formulate ideile despre ceea ce alcătuia „vechea evlavie”²⁴. *Pravila și ustavy* scrise de întemeietorii mănăstirilor sau de membrii ierarhiei au încercat să formuleze în scris datoriile morale ale creștinilor²⁵. „Poate omul cânta ceva duhovnicesc în timp ce merge călare? Poate soția unui preot să-l binecuvinteze cu mâna ei? Se poate consuma carne la sărbătoarea Înălțării Sfintei Cruci? În timpul

²³ FEDOTOV, G., *The Russian Religious Mind* (Harvard, 1947), p. 38.

²⁴ MAKARIJ, *op. cit.*, T. VIII, p. 334, după cum se arată în Sbornicul mitropolitului Daniel.

²⁵ *Ibid.*, T. III, p. 224-237.

postului, un bebeluș nu trebuie să consume lapte de vacă; în cazul postului mai strict, nici de la mamă, iar în cazul postului și mai strict, nici de la mamă, nici de la vacă. Nu trebuie ca omul să stea cu picioarele încrucișate în timpul postului. Dacă un preot vrea să slujească, nu trebuie să mănânce ceapă o zi întreagă”²⁶.

Iosif de Volokolamsk, un contemporan al lui Nil Sorski, în regula sa, a prescris metanii pentru analfabeți, după o formulă matematică, în quantumul rugăciunilor din catisme²⁷ sau de la utrenie sau de la ceasuri. Puterea rugăciunii era măsurată în ani, iar credincioșii puteau acumula o rezervă pentru vremurile viitoare. O rugăciune prescrisă de Iosif era echivalentă cu 300 de metanii pe zi. Firește, o astfel de rugăciune ar fi considerată o mare obligație, care, spune Iosif, este ușurată în zilele de sărbătoare²⁸.

A devenit universal înțeles faptul că s-ar putea înlocui penitența pentru păcatele personale cu altceva.

²⁶ Cf. A. ARHANGELSKIJ, *Nil Sorskiij i Vassian Patrikeev ix literaturnye trudy i idei v drevnej Rusi*, Partea I. (St. Petersburg, 1882), p. 221.

²⁷ Psaltirea este împărțită în 20 de catisme; fiecare catismă durează aproximativ aceeași perioadă de timp, deși are psalmi mai scurți sau mai lungi. Cuvântul vine din greacă și înseamnă a sta jos.

²⁸ Citat de B. GREČEV, „Nil Sorskiij i zavolžskie starcy” în *Bogoslowski Vestnik*, 1907, nr. 2, p. 503, „Poslanija iosifovi ob epitimijax”. Cf. S. SMIRNOV, *Drevne russkiij duxovnik* (Sergiev-Posad, 1899), Anexa VI, p. 109.

Zece liturghii echivalau cu o penitență de patru luni, douăzeci cu una de opt luni și treizeci cu un an întreg de penitență. Mănăstirile au devenit mașini de calcul care determinau câte liturghii și câte pomeni împărțite ar echivala cu penitența plăcută lui Dumnezeu. Nu numai pentru penitența ispășirii păcatelor unei persoane vii, ci și pentru a șterge toate păcatele neiertate de după moarte, era necesară plata unei „taxe” în bani sau în bunuri imobile, iar mănăstirea se îngrijea de rugăciunile pentru cei morți.

Darurile sau donațiile oamenilor erau spre asigurarea rugăciunilor pentru păcate și mântuirea sufletului chiar și după moartea lor. Catehismele, în explicarea celor unsprezece părți ale simbolului credinței, învățau că rugăciunile pentru un suflet erau eficiente pentru mântuirea celui care nu a împlinit cu totul ispășirea pentru păcate în această viață, mai ales atunci când aceste rugăciuni erau unite cu Jertfa nesângeroasă de la altar... Astfel, mănăstirile au preluat o funcție cu totul specială, de a se ruga pentru alții, mai ales pentru morți. La început, au primit diferite daruri. Mai apoi, adevărate „depozite” pentru cel adormit și daruri pentru veșnica lui pomenire. Curând a devenit o normă ca din proprietatea celui adormit o mare parte era rezervată pentru pomenirea sufletului său, chiar dacă el nu lăsase vreo astfel de mențiune²⁹.

Iosif de Volokolamsk, într-o celebră scrisoare către prințesa văduvă Gočenin, amintește de acest sistem

²⁹ KLJUČEVSKIJ, V. O., *Kurs russoj istorii* (St. Petersburg, 1918), T. II, pp. 331-332.

de beneficii. Prințesa, în decursul a cincisprezece ani, oferise mănăstirii lui Iosif pentru tatăl ei, soțul ei și cei doi fii, o mare sumă de bani și astfel se simțea îndreptățită la o pomenire specială, nu doar la una generală. I s-a răspuns că o pomenire foarte specială ar fi foarte costisitoare, mult mai mult decât a oferit ea. Atunci ea a condamnat acest lucru ca fiind hoție la drumul mare, dar Iosif o mustră pentru acest cuvânt neadevărat și îi explică în detaliu că de ani de zile cei adormiți ai ei sunt pomeniți la slujba parastasului și la liturghia zilnică de șase ori pe zi și că ar fi imposibil ca să mai facă într-o singură zi alte slujbe de pomenire sau liturghii³⁰.

În tot acest întuneric al analfabetismului, exista o năzuință autentică pentru cunoaștere, cel puțin pentru abilitatea de a citi. Citirea cărților însemna vorbirea cu Dumnezeu și cu sfinții³¹. Așa că s-a dezvoltat o evlavie pentru cuvântul scris, care era copiat de mână cu multă reverență și transmis mai departe. În rândul maselor se întâlnea foarte puțin spirit critic în deosebirea autenticului de ficțiune. Legendele și scrierile apocrife dețineau adesea aceeași autoritate ca Evangheliile. Abia în secolul al XVI-lea găsim în Rusia un canon al cărților biblice. Sokol'skij prezintă ceea ce ar putea fi un canon biblic rusec obișnuit. La început, primele cărți biblice erau de la Facere până la Proverbe; apoi erau selecții din Înțelepciuni

³⁰ HRUŠČOV, IVAN P., *Issledovanie o socinenijax Iosifa Sanina* (St. Petersburg, 1868), p. 98 și în Anexa, p. 488, Poslanie Josifa Volockago knjagine Marii vodove Kn. A. Φ. Godenina.

³¹ „O čtenii knig v drevnija v vremena Rossii”, în *Prav. Sob.*, 1858, II, pp. 173-198, 443-461.

nea lui Solomon; apoi secțiuni ale unei cronologii în care citim despre viața și lucrările lui Alexandru cel Mare, regele Macedoniei, culminând cu o viziune apocrifă a unui pretins profet Daniel. Alte extrase sunt dintr-un pateric³², citări dintr-o predică a lui Ioan Gură de Aur și, în cele din urmă, Apocalipsa Sfântului Ioan Evanghelistul în întregime³³. Astfel au fost întrețesute, între scrierile cu adevărat insuflete, o mare parte din scrierile populare apocrife, slăbind adevărata cunoaștere, care era disponibilă la un nivel de legendă populară³⁴.

B. MONAHISMUL DIN ACEA VREME

Primii călugări veniți din Bizanț și Bulgaria au adus cu ei tradiția seculară a creștinismului răsăritean conform căreia exista o singură cale care garanta mântuirea sufletului: alegerea vieții monahale. Cel care lua în serios porunca Domnului de a fi desăvârșit, așa cum Tatăl Ceresc desăvârșit este, trebuie să se străduiască să atin-

³² Patericele cuprind diferite narațiuni din viețile asceților din vechime, apoftegme din scrierile lor și din cele ale Sfinților Părinți și din viețile Sfinților. Cel mai faimos pateric care se ocupă de sfinții ruși este Patericul Lavrei peșterilor de la Kiev alcătuit de călugărul Policarp și de episcopul Simeon de Vladimir în secolul al XIII-lea.

³³ „Izučenie i upotreblenie biblii v Rossii” în *Prav. Obosr.*, 1868, nr. 11, pp. 268-269.

³⁴ GOLUBINSKIJ, *op. cit.*, T. II, p. 299, oferă o bibliografie a celor mai importante scrieri apocrife întâlnite în Rusia în această perioadă.